

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v23i1.37>

HUNYADI ZSOMBOR*

Isten szolgál

R. Akiva Jozsef Schlesinger ultra-orthodox újságja az 1860-as években Magyarországon: a jiddis *Amud ha-Jira*¹

„(...) ekkor Isten kivezette Izrael népét a Fáraó szolgaságából,
hogy parancsolatainak szolgálivá tegye őket.”²
(Sholem Asch: *Moyshe*)

Bevezetés

Jelen tanulmány az *Amud ha-Jira* (עמוד היראה / *Amed ha-Jire*/ Az *istenfélelem lapja*) című zsidó, jiddis-nyelvű folyóirat elemzésén keresztül kívánja bemutatni a magyar zsidó társadalom szigorúan vallásos, később „ultra-orthodox” néven ismertté vált rétegének kialakulását, ideológiai hátterét. A lap 1866–1867-ben jelent meg, és az első jiddis, illetve az egyik első zsidó lap volt Magyarországon.

* A szerző jelenleg a jeruzsálemi Héber Egyetem jiddis tanszékének doktorandusz diákja, hunyadi.zsombor@gmail.com.

¹ A jelen tanulmány egy, a 16. *Symposium für Jiddische Studien in Deutschland* című konferencián (Trier, 2013) tartott jiddis előadás átdolgozása. A témát átfogóbban MA szakdolgozatomban tárgyalom, amelyet Komoróczy Szonja *Ráhel* témavezetésével írtam: Hunyadi Zsombor: *An Early Episode in the Hungarian Jewish Press: Rabbi Akiva Yosef Schlesinger*. Budapest, ELTE, Assziológiai és Hebraisztikai Tanszék, 2013. Külön köszönet illeti Komoróczy Szonja Ráhel-t, aki felhívta figyelmemet a magyar-jiddis sajtótörténet ezen kevésbé tárgyalt fejezetére.

² Sholem Asch: *Moyshe*. 1951. 188. Az eredeti jiddis és héber szövegek fordítása itt és a későbbiekben a cikk szerzőjéé (H. Zs.).

Az *Amud ha-Jira* lapjain keresztül rálátást nyerhetünk azokra a *halakhikus* (zsidó jogi) és társadalmi jelenségekre, amelyekkel a kor rabbijainak szembe kellett nézniük, megismerhetjük a problémákat és a rájuk adott válaszokat egyaránt. Megfigyelhetjük azt az új metodológiát és stratégiát, amellyel a modernitás és az emancipáció kihívásai ellen küzdöttek. Ezen kihívásokat ők a zsidó jog (*halakha*) keretein belül értelmezték, és ezen rendszer keretén belül próbáltak rájuk választ találni.

Ez a törekvés hívta életre az *Amud ha-Jirá*-t. R. Akiva Joszef Schlesingert, a lap szerkesztőjét az a cél vezérelte, hogy ezáltal is segítse megővni azt a zsidó életformát, amit ő maga a zsidó joggal összeegyeztethetőnek és autentikusnak tartott. Megközelítése újdonságnak számított a 19. századi zsidó felfogásban, de hitt abban, hogy a tradicionális zsidó közeget kizárólag úgy tudja megővni a modernitás és az emancipáció jelentette veszélyektől, ha a modern kor eszköztárát – mint például a sajtót – használja célja elérése érdekében. Schlesinger stratégiája nem csupán saját korára gyakorolt hatást: ultra-orthodox zsidó körök a mai napig ezt a megközelítést használják, hogy megvédjék saját, ultra-orthodox vallási identitásukat a modern kor kihívásaival szemben.

Az *Amud ha-Jira* főszerkesztője és egyben feltehetőleg az ott megjelent legtöbb cikk szerzője, R. Akiva Joszef Schlesinger (1837–1922) Pozsonyban született, tanulmányait a híres pozsonyi jesivában végezte, amelyet R. Mose Schreiber (Mose Szofer/fő művének címe alapján: „a Hatam Szofer”, 1762–1839) alapított. Radikális ideológiájának kialakulásában a pozsonyi jesiván kívül rendkívül vallásos, istenfélő apjának, Jehiel Schlesingernek is nagy szerepe volt. Első felesége pedig Libe Lichtenstein volt, az ismert R. Hillel Lichtenstein (1814–1891) lánya. Utóbbi már Schlesinger előtt erős kritikával illette a zsidó vallásosság fellazulását. Rendkívül megosztó személyiség volt, minden eszközt próbált felhasználni, aminek segítségével elűzhette, ellehetetlenítette vagy morálisan megkérdőjelezhetővé tehetette riválisait. Schlesinger követte apósát minden zsidó közösségbe, ahol az vezető rabbini pozíciót töltött be, számos alkalommal mint apósa küldöttje lépett fel. Schlesinger későbbi megnyilatkozásain és rabbini döntésein is látható, hogy apósa rendkívüli hatást gyakorolt vallásos ideológiájának kikristályosodására.

Schlesinger 1872-ben elhagyta Magyarországot, mivel úgy vélte, hogy Európában nincs jövője a vallásos zsidó életformának. Életének utolsó szakaszát Jeruzsálemben, a Nyugati Fal (*Kotel ha-Maaravi* / Siratófal) tözsomszédságában töltötte. Miután kivándorolt, ideológiája is jelentős változáson ment keresztül: feladta európai harcát a radikális vallásos életforma kialakítása érdekében, és új, vallásos, proto-cionista ideológia mellett állt ki. Ez az ideológia különösen a 20. század elején nyert népszerűséget Kelet-Európában. Ideológiai váltása jelentős töréspontot jelentett Schlesinger későbbi megítélésében, és halála után ideológiájára a feledés homálya borult. A vallásos cionista mozgalom kritizálta Schlesinger hajlíthatatlanságát rabbinikus ügyekben, az ultra-orthodox körök pedig elítélték cionizmusát. Életműve ezért megvetésben részesült, vagy a kárászéletű ideológia atyjának vált példájává.³

R. Akiva Joszef Schlesinger és egy új zsidó ideológia születése

Egy új ideológia megjelenése mindig valami jelentős társadalmi folyamat következménye, amit általában az értékrend megváltozása is kísér. A társadalom szövete egészében alakul át, és ez jelentős hatást gyakorol a kisebb közösségek, a kisebbségi, vallási-etnikai csoportok életére is. A 18. századi európai felvilágosodás során elterjedő új nézetek hatására a zsidó közösségi struktúrát a *haszkala* (zsidó felvilágosodás) alakította át teljesen. A felvilágosodás értékrendszerének elemei egyedi megoldásokat és új megközelítést követeltek. A zsidó vallás vezetői megpróbálták a meggyökerezett vallási gyakorlat és az új elképzelések közötti távolságot áthidalni, és így az askenázi zsidóság életformáját évszázadokon keresztül jellemző bezártság fellazulni látszott. A zsidó társadalom azon szegmensének azonban, amely kizárólag a korábbi életforma fenntartását tartotta céljának, komoly töréssel kellett megküzdenie a hagyományosnak tartott értékrend és a felvilágosodás új eszméi

³ A szatmári rebbe, R. Joel Teitelbaum (1887–1979) Schlesinger emigrációját Palesztinába „szörnyű és hatalmas tévedésnek” nevezte, l. *Ve-Joel Mose*, 1978. 313. Ironikus képet festett Schlesinger alakjáról Agnon is, l. Agnon, Smuel Joszef: *Tmol Silsom*, i. m., 1979. 486–487; magyar fordításban: Agnon, Smuel Joszef, (Ács Gábor ford.): *Valaha régen*, i. m., 2001. 503–504.

között.⁴ A korábbi korok *halakhikus* problémái és azok rabbinikus megoldása nem, vagy kevéssé voltak relevánsak az új körülmények között, és a tradicionális kereteken belül nem tudtak választ adni a modern kor kihívásaira.⁵ A vallási elit képtelennek mutatkozott a gyakorlatba átültetni és a zsidóság egészére érvényessé tenni a *halakha* alapvető útmutatásait.⁶

Az 1860-as évek Magyarországon a zsidó közösségeket két fontos hatás érte, amely alapvetően formálta vagy alakította át a közösségi struktúrát. Egyrészt a német területekről érkező zsidó felvilágosodás és integrációs törekvések fejtek ki jelentős hatást a magyar zsidó közösségre. A kulturális átalakulást fokozta a gazdaság és az ipar hirtelen fejlődése. Másfelől a kelet-európai, főképp galíciai zsidóság határozta meg a magyarországi területek zsidóságának mindennapi vallási és kulturális életét. Ez a két hatás találkozott a magyar zsidó közösségekben. A törés megfigyelhető az ország zsidó földrajzi leírásában is. A zsidó historiográfia megkülönbözteti *Oberlandot* (Felső-országot), mely Bécshez közelebb esett, gazdaságilag fejlettebb volt és alapvetően a német-zsidó kultúrkör hatása alatt állt,⁷ és *Unterlandot* (Alsó-országot), ami távolabb volt a német hatás körétől, itt inkább a kelet-európai zsidó vallási közeg hatása volt érezhetőbb.⁸ E két hatás közvetlen érintkezése új megközelítés kialakulásához vezetett a zsidó vallásos életforma, illetve a nem-zsidó többségi társadalommal való kapcsolat tekintetében egyaránt.⁹ Az Oberlandon végbemenő gazdasági

⁴ Az 1860-as években lezajló zsidó társadalmi változásokról és a zsidóság belső vitáiról l. Katzburg, Nathanel: *Toldot ha-jehudim...*, i. m., 1975. 56-61.

⁵ Ben-David, Joseph: *The Beginnings of Modern...*, i. m., 57-97. Magyarul, Haraszti György kiegészítéseivel, l. Ben-Dávid, József: *A modern zsidó társadalom kezdetei...*, i. m., 2007. 97-137.

⁶ L. Katz, Jacob: *Tradition and Crisis...*, i. m., 1958. 310-342; magyarul Katz, Jakov: *Hagyomány és válság...*, i. m., 2005. 356-388.

⁷ Az Oberlandban végbemenő zsidó társadalmi, gazdasági változásokat l. Méir Ávrám Munk autobiográfiájában: *Munk Adolf önéletrajza*. Nagykanizsa, 1942, illetve Michael Silber utószavát a szöveg 2002-es kiadásához. Silber, Michael: *Utószó...*, i. m., 2002. 333-352.

⁸ Az Unterland és Oberland földrajzi megkülönböztetése bevett eleme volt a magyar zsidó közösségi terminológiának, különféle zsidó vallási szokásokat is fémjeleztek, l. Katzburg: *Toldot ha-jehudim...*, i. m., 36-40.

⁹ L. Katz, Jakob: *Ha-kera se-lo nitaha...*, i. m., 1995. 73-77.; magyarul Katz, Jakov: *Végzetes szakadás...*, i. m., 1999. 83-92.

átalakulás és a zsidó polgárság fokozatos felemelkedése következtében új vezetői réteg jött létre, amely hajlott arra, hogy maga hozzon döntéseket zsidó közösségi ügyekben, bármilyen rabbinikus felhatalmazás nélkül. Ez többször vezetett összeütközésekhez a zsidó közösség gazdasági elitje és a befolyásához és autoritásához ragaszkodó rabbik között.¹⁰

Az új idők új problémákat hoztak a vallásos zsidó közösségbe. A magyar zsidó reform-mozgalomra adott első válaszok egyike a Hatam Szofertől származik, aki elítélte a változtatás lehetőségét a zsidó vallási gyakorlatban, és megnyilatkozásaiban élesen bírálta a zsidó reform-mozgalom képviselőit. A Hatam Szofer álláspontja szerint minden lehető eszközt meg kell ragadni a zsidó felvilágosodás nyomában terjedő zsidó reformmozgalmak visszaszorítása érdekében. Radikális véleménye valószínűleg abból adódott, hogy ő maga német területekről került Pozsonyba, így láthatta, milyen változásokat okozott a *haszkala* terjedése. A Hatam Szofer a keletebbre vándorlással vélte elkerülni a zsidóság társadalmi és kulturális integrációja révén létrejött közösségi változásokat.¹¹

A Hatam Szofer követőjeként R. Akiva Jozsef Schlesinger folytatta mestere harcát a reform törekvésekkel és annak képviselőivel, az általános társadalmi, illetve konkrét zsidó vallási újítások ellen egyaránt. Azért, hogy megvédje a zsidó hagyományos életforma évezredesnek hitt kereteit, Schlesinger új eszközöket is bevetett. Magyar területeken ő volt az első, aki olyan hírlapot alapított, amelyet teljességgel az orthodox zsidó hagyomány szellemében írt és szerkesztett. Lapjában olyan felfogást és életformát képviselt, melynek kontinuitását veszélyben hitte.

Az *Amud ha-Jira* hasábjain formát nyerő ideológiára három rabbi tett alapvető hatást, akiket Schlesinger generációja legnagyobb rabbinikus személyiségeinek nevezett. A legfontosabb közülük a pozsonyi jesiva korábbi vezetője, a Hatam Szofer volt – legalábbis

¹⁰ Katzburg, Nathaniel: *Hanhaga ha-merkazit...*, i. m., 1987–88, 394.

¹¹ L. Katz, Jacob: *Towards a Biography...*, i. m., 1991. 223–266.; magyarul, Haraszti György kiegészítéseivel, Katz, Jakov: *Hatam Szofer életrajzához...*, i. m., 2007. 151–187. L. továbbá Adam S. Ferziger Jacob Katztól részben eltérő véleményét Hatam Szofer rabbinikus tevékenységével kapcsolatban. Ferziger különbséget tesz a Hatam Szofer ideológiai, illetve a megváltozott zsidó jogi helyzethez idomított rabbinikus döntéshozása között. L. Ferziger, Adam S.: *Exclusion and Hierarchy...*, i. m., 2005. 61–77.

az, ahogy Schlesinger értelmezte és interpretálta a Hatam Szofer írásait és megnyilatkozásait. Schlesinger első jelentős publikációja, amivel rögtön hírnevet szerzett magának zsidó vallásos körökben, a *Lev ha-ivri* (*A zsidó szív*, Ungvár, 1864), a Hatam Szofer etikai végrendeletének kommentárja, melynek népszerűsége alapkőve volt minden később megjelent írásának.¹²

A másik két fontos rabbi Schlesinger ideológiájában apósa, a már említett R. Hillel Lichtenstein, illetve R. Akiva Eiger (Akiva Güns, 1761–1837) voltak. Lichtenstein egyike volt az 1866-ban megtartott nagymihályi (Großmichel /Michalowitz /Michalovce) rabbikonferencia résztvevőinek, akik több tiltóhatározatot hoztak a zsidó reformtörekvésekkel szemben, és rabbinikus kiátkozással fenyegették azokat, akik nem követik útmutatásaikat.¹³ Őt még a vallásos zsidó körök is túl radikális döntéshozónak tartották. Éveken keresztül közösségről közösségre járt, mindenütt összekülönbözött a helyi zsidó közösség képviselőivel vagy tagjaival, így folyton helyváltoztatásra kényszerült.¹⁴ R. Akiva Eiger a klasszikus rabbinikus modell megtestesítője volt, meglehetősen száraz zsidó jogi felfogással.¹⁵ Ő is ellenérzésekkel figyelte a *haszkala* térhódítását, emiatt alkalmas példaként szolgált Schlesinger elképzelései számára. Az általa képviselt hozzáállás azonban eltűnően volt a 19. századi kulturális átalakulások következtében.¹⁶

¹² A *Lev ha-ivri* jelentőségéről és szerepéről rabbi Akiva Joszef Schlesinger rabbinikus karrierjében l. Silber, Mikhael: *Paamei lev...*, i. m., 2003. 225–254.; a *Lev ha-vri* kiadásainak szövegkülönbségeit és azok összehasonlítását l. Hamiel, Haim: *Milhamato sel rabi...*, i. m., 1977. 80–89.

¹³ L. Silber, Michael: *Hillel Lichtenstein...*, i. m., 2008. 1031–1033.

¹⁴ Lichtenstein ideológiai hátterének áttekintését l. Komoróczy Szonja Ráhel: *Language Assimilation...*, i. m., 2011. 107–123.

¹⁵ Schlesinger az *Amud ha-Jira* hasábjain sorozatot kezdett Akiva Eiger rabbi életéről, ahol természetfölötti képességek birtokosaként ábrázolta őt. A sorozat első cikke 1866 novemberében jelent meg az *Amud ha-Jirá*-ban. L. *Amud ha-Jira*, 1866. november 47. (az oldalszámozás az előfizetőknek küldött egyéves összkiadást veszi alapul). Az *Amud ha-Jira* hozzáférhető New Yorkban a Chabad - Lubavitch könyvtárban, illetve Jeruzsálemben az Izraeli Nemzeti Könyvtár (National Library of Israel) gyűjteményében. Minden hivatkozás a későbbiekben az összesített kiadás jeruzsálemi példányára hivatkozik.

¹⁶ L. Ferziger R. Akiva Eiger halachikus tevékenységét elemző írását. Ferziger innovatív és az adott társadalmi helyzethez alkalmazkodó rabbiaként mutatja be R. Akiva Eigert. L. Ferziger, Adam: *Exclusion and Hierarchy...*, i. m., 2005. 77–84.

Ahogy Schlesinger fogalmazott, „hatalmas bűneink miatt”, vagyis a reformmozgalom, illetve a vallásos körök tehetetlensége avagy vétkei miatt Isten elragadta Eigert a zsidó közösség szolgálatából. Az *Amud ha-Jira* ideológiai háttérét a fent említett három rabbi zsidó etikai és jogi normái határozták meg.

Az Amud ha-Jira, az istenfélelem lapja

Az *Amud ha-Jira* havilapként jelent meg majd’ egy éven keresztül. Schlesinger 1866 tavaszán kezdte kiadni lapját Kassán (Košice/Kaschau). Összesen 12 száma jelent meg, hét szám Kassán, majd az utolsó öt szám 1866 decemberétől Ungváron.¹⁷ Az újság különféle aktuális eseményeket tárgyalt, az aktuális nemzetközi vagy a helyi, legfőképp zsidó érdekeltségű történésekre reflektálva, minden eseménynek saját, hagyományos zsidó etikai vagy jogi olvasatot adva. Ez a sajátos interpretáció egyfajta meta-valóságot teremtett az olvasóban, hiszen az nem a hírekkel magukkal találkozott, hanem azoknak egy szigorú ideológia mentén megfogalmazott olvasatával. Schlesinger a legfontosabb történésekként a zsidóság társadalmi integrációjához köthető, a mindennapi vallási praxisban bekövetkezett változásokat állította be. Gyakran panaszt emelt a fokozódó társadalmi mobilitás ellen, hiszen az a helyi, mélyen beágyazottnak hitt szokások (*minhag*) eltűnéséhez vezetett. Megrótta olvasóit, hogy azok nem kellőképpen alkalmazkodtak a zsidó szemérmesség legszigorúbb szabályaihoz és hasonlaltak a többségi társadalom szokásrendszeréhez, nem csak nyelvükben, de öltözködésükben is. Több cikkben viszont örömet fejezte ki, mikor olvasóit egy elpusztult, nem elég vallásosnak tartott közösség eltűnéséről tájékoztatta – olcsó, igénytelen vagy a bulvár újságírás stílusában. Schlesinger több helyen emlékezik meg a zsidó *danse macabre*-ről (haláltánc/Totentanz), amikor zsidó közösségek esküvőket tartottak a temetőkben a legszerencsétlenebbek között, hogy elkerüljék egy járvány vagy egyéb természeti csapás következményeit, amit Istentől jövő büntetésként értelmeztek. Beszámolt távoli szigeteken újonnan felfedezett törzsekről, akiket az elveszett zsidó törzsek leszármazottainak tartott, hiszen azok

¹⁷ Lieberman, Haim: *Ohel Rahel*..., i. m., 1980. 271-275; Komoróczy Szonja Ráhel: *Yiddish Printing in Hungary*..., i. m., 2011. 304.

körülmetélték fiaikat és *tfilint* (imaszíj) raktak. Egyik cikkében Schlesinger felveti, hogy az angolok feltehetően zsidó származásúak, másképp nem magyarázható, hogy a zsidógyűlölet és az antiszemitizmus különféle formái miért nem szedik áldozataikat az angolok körében.¹⁸

Az *Amud ha-Jira* több szempontból is a kor egyedülálló sajtóterméke volt. Ez volt a magyar nyelvterületen az egyik első jiddis nyelvű lap.¹⁹ Ezen túl az újság kizárólag a magyar zsidó vallásos rétegnek szólt, azt kívánta megővni az akkulturációtól. Schlesinger azt a látszatot igyekezett kelteni lapjában, mintha a cikkek csupán az ő elveivel szimpatizáló olvasóktól érkeztek volna, tagadott minden közvetlen kapcsolatot más korabeli sajtótermékekkel. Azt állította, hogy egyáltalán nem tölt időt más újságok olvasásával, mert ez Tóra-tanulásának kárára menne.²⁰ Újságja szerkesztését isteni parancsolat végrehajtásának tartotta. Az újság tematikáját vizsgálva azonban megállapíthatjuk, hogy az *Amud ha-Jirá*-ban megjelenő cikkek szorosan követték az európai zsidó sajtóban megjelenő témákat. Ezek alapján felrajzolhatjuk az *Amud ha-Jira* elhelyezkedését az európai zsidó sajtó keretén belül. Schlesinger követte a *Ha-Magid* (*A Prédikátor*, héber hetilap, 1853–1905 közt jelent meg, 1890-ig Poroszországban), a *Ben Chananja* (német nyelven, Magyarországon megjelenő folyóirat, 1844-ben, majd 1858–1867 közt jelent meg) és a *Ha-Levanon* (Párizsban héber nyelven, havonta kétszer, 1865–1868 közt megjelenő lap) diskurzusait.²¹ Schlesinger ezek fényében alakította ki saját lapja sokszor radikális álláspontját. Többszöri tiltakozása, hogy nincs kapcsolat az *Amud ha-Jira* és a kor más, Magyarországon vagy külföldön megjelenő cikkei között, visszavezethető a vallásos

¹⁸ L. pl. az *Amud ha-Jira* 1866 augusztus-szeptemberében megjelenő cikkeit.

¹⁹ A korabeli magyar zsidó folyóiratok bibliográfiájáról l. Scheiber Sándor: *Magyar zsidó...*, i. m., 1993. 34-37; illetve Komoróczy Szonja Ráhel jiddis sajtót is felölelő bibliográfiáját: *Yiddish Printing in Hungary...*, i. m., 2011. 291-325. Az *Amud ha-Jira* bibliográfiai leírását lásd 304.

²⁰ *Amud ha-Jira*. 1866. június. 80.

²¹ L. Holtzmann, Avner: *Ha-Magid...*, i. m., és Greenbaum, Avraham: *Newspapers and Periodicals*, i. m., 2008, 1114–1115, és 1672–1674. A *Ha-Levanon* alapításakor a haszkala nézeteinek képviselését és népszerűsítését tűzte zászlajára, később azonban az újság vallásos, illetve mérsékelt-konzervatív nézeteket képviselt. L. Kamenetzky, Nathan: *Making of a Godol...*, i. m., 2002. 214–215.

körök tartózkodó vagy elutasító magatartására, amivel a korszakban fokozatosan elterjedő zsidó sajtótermékeket szemlélték. A zsidó újságok szinte mindegyikét maszkilok, a zsidó felvilágosodás propagálói alapították és igyekeztek terjeszteni a polgárosodó zsidóság körében. Ezek célja a modern, felvilágosult zsidó öntudat kialakítása volt. Ezzel szemben Schlesinger olyan szerkesztői elveket kívánt érvényesíteni az *Amud ha-Jira* hasábjain, amelyek sikeresen semlegesíteni tudják a haszkala modernizáló törekvéseit.

Schlesingernek számos problémával kellett megküzdenie, amikor elhatározta, hogy a szigorú vallásosságot képviselő hírlap publikálásába kezd, miközben maximalizálni kívánja a potenciális olvasóközönséget. Újságjával nem kizárólag a rabbinikus ízlésnek kívánt megfelelni, hanem az egyszerű zsidó közembert is meg akarta szólítani. Emiatt olyan közös nevezőt kellett találnia, ami lehetővé tette célja elérését.

Legalapvetőbb eszköze természetesen a nyelv megválasztása volt: Schlesinger jiddisül jelentette meg a lapot. Ez a döntése azonban nem bizonyult egyszerűnek. A 19. század közepi, magyarországi jiddis nem, vagy alig volt alkalmas világpolitikai események elbeszélésére, mélyebb teológiai problémák átfogó megtárgyalására vagy ideológiai alappillérek lefektetésére. A modern, irodalmi jiddis, amelyen pár évtizeddel később tömegével jelentek már meg könyvek és sajtótermékek Lengyelországban és Oroszországban, ezekben az években még nem alakult ki. Egy modern hírlap szerkesztése és írása ugyanakkor olyan nyelv használatát követelte meg, amely az élet minden területéről számot tud adni. Így Schlesingernek megfelelő nyelvet kellett teremtenie újságja számára. Schlesinger jiddisére többek között emiatt is erős hatással volt a német, annak beszélt és írott formái. Az *Amud ha-Jirá*-ban alkalmazott nyelv nem német volt, de a német komponens segítségével tudta a hírlap szerkesztője híreit közvetíteni olvasói számára.²² Ez azonban gyakran nehezítette a cikkek megértését.

²² Ezen megfigyelések vezették Dovid Katzot arra az álláspontra, hogy a magyar nyelvi területeken használt jiddis átmeneti nyelvallapotot mutat. A magyar területeket különböző mértékben befolyásolta a nyugati területekre hatást kifejtő német, és a keleti területeken meghatározó keleti jiddis. Emiatt a 19. századi magyar területek szerinte ütközőzóna voltak a német és a jiddis között. Ennek egyik szimpptomájaként írja le az írott és a beszélt nyelv szétválását: a beszélt nyelv közel maradt a jiddishez, míg az írott nyelv eltávolodott a beszélt nyelvtől

A hírlap fő problémáit és kihívásait Schlesinger így fogalmazta meg az *Amud ha-Jira* első számában:

איך ווייס גוט דאס מאנכע פארטייען זעלבסט פאן יידישע זייט ווירד דאס ספר ניכט נאך איהרען וויללען זיין, איינער ווירד עס איבער שפאנט האלטען, דען ווירד די שפראך ניכט געפאללען א. ד. ג. אין איבריגען ווייס איך איין מענש קאן ניכט יעדין רעכט טהון. [...] מיר מוזען אונזער מעגליכקייט טהון אום (מקרב לבבות לאבינו שבשמים) די יידושקייט מיט אללע קרעפטען צו שטערקען בעזה". אונזער הויפט געוויכט ווערדען מיר לעגען דארויף דאס געזונדע געזונד צווערהאלטען דאמיט דאס קרעבסליידען פאן פרצת הדור ר"ל ניכט ווייטער פרעסט. וואס דיא שפראך (!) בעטריפט ריין דייטש וויל איך ניכט שרייבען ווען אויך אין יידושע בוכשטאבען דער איסר גרינגער איסט. איבריגענס דער פערשטע ווירד וועללען ווירד פערשטעהן קענען זאגט דער אויסלענדער וויא דער אינלענדער.²³

Tudom jól, hogy ez a könyv [*Amud ha-Jira*] nem lesz az összes zsidó párt tetszésének megfelelő. Egyik túl radikálisnak fogja tartani, a másiknak nem tetszik majd a nyelve stb. Általában tudom, hogy az ember nem tud mindenkinek megfelelni. [...] Minden lehetőséget meg kell tennünk, hogy közelebb hozzuk a szíveket Mennyei Atyánkhoz, és hogy megerősítsük minden erőnkkel a zsidóságot – az Örökkévaló segítségével. A súlypontot arra fogjuk helyezni, hogy az egészségesek maradjanak egészségesek, és ne faljon tovább nemzedékünk járványának rákfenéje – az Örökkévaló mentsen meg tőle. Ami a nyelvet illeti, tiszta németül nem akarok írni, még ha zsidó betűvel a tiltás enyhébb is volna. Egyébként, aki meg fogja akarni érteni [a nyelvet], meg fogja tudni érteni, akár külföldi, akár magyar.

Schlesinger egyértelműen mestere és tanítója, a Hatam Szofer meghagyásait kívánta követni, akár az újság tematikáját, akár nyelvét tekintjük. A jiddis használatának fontosságát zsidó vallásos körökben

és az írott némethez hasonlult. L. Katz, Dovid: *Dos „yidishistishe” bukh...*, i. m., 1997. 35–37.

²³ Schlesinger, Akiva Jozsef: Hakdama. In: *Amud ha-Jira*, 1866. 1.

a Hatam Szofer alapozta meg. Felépítette a jiddis vallásos genealógiáját:²⁴ szerinte a zsidók felvették ugyan környezetük nyelvét, de egyből tudatosan meg is változtatták azt, és így saját, zsidó nyelvet hoztak létre.²⁵ Szerinte az egyiptomi fogságban érvényes törvényeket alkalmazták a diaszpórában is, és Isten-félelmükben nem akarták áthágni a bibliai tiltó parancsolatot, miszerint: „Ne cselekedjeteK úgy, ahogyan Egyiptomban szokás, ahol laktatok. És ne cselekedjeteK úgy, ahogyan Kánaán földjén szokás, ahova beviszlek benneteket. Ne kövesséteK szokásaikat!”²⁶ A Hatam Szofer a jiddis nyelv kialakulását és használatát ezáltal beillesztette a zsidó historiográfiába. Legfőbb célja ezzel az volt, hogy garantálja a zsidók elkülönülését a nem-zsidóktól, és hogy hangsúlyozza, mélyítse a különbségeket. Az *Amud ha-Jira* kiváló eszköznek bizonyult azon körök számára, akik a Hatam Szofer szellemi hagyatékát ebbe az irányba akarták továbbvinni.

A célközönség kérdése szintén problémát jelentett Schlesinger szerkesztői szándéka szempontjából. Lapját a lehető legszélesebb réteg számára kívánta megjelentetni, de felmerül a kérdés, hogy a zsidó társadalom mely szeletét akarta megmenteni a generációját fenyegető rákfenétől. Kiket tartott vajon méltónak arra, hogy továbbvigyék a Hatam Szofer örökségét? Schlesinger volt az egyik első a korszakban, aki teljességében elutasította a zsidóság emancipációját, és fenyegetőnek tartotta a zsidó vallási kontinuitás szempontjából. Olyan közösséget akart teremteni, amely felveszi és alkalmazza ugyan az emancipáció zsidóknak nyújtotta jogait, de csupán abból a célból, hogy ezek segítségével elutasítsa az emancipáció következtében létrejövő egyenlőséget és asszimilációt. Schlesinger támogatta a zsidóság szellemi és fizikai elkülönítését, és konzerválni akarta a bezártságot. A bezárkózás ideológiáját ő is és apósa, R. Hillel Lichtenstein is több fórumon hirdették, prédikációikban és gyászbeszédekben is. Schlesinger emellett egy külön mellékletet is közölt lapjában *El ha-Adarim ha-seni (Második Felhívás a Nyájhoz)* címmel, amelyben ehhez fűződő gondolatait

²⁴ L. Hatam Szofer: *Even ha-Ezer*, no. 11.

²⁵ L. Komoróczy Szonja Ráhel: *Tudatos nyelvi disszimiláció ...*, i. m., 2011. 115–130.

²⁶ Lev. 18:3. A fordítás a Magyar Bibliatársulat fordításán alapszik (1990).

hosszan, a zsidó etikai irodalomra jellemző bőbeszédűséggel adta elő.²⁷

Hillel Lichtenstein egyik cikkében az *Amud ha-Jirá*-ban²⁸ párhuzamot vont a kortárs helyzet, a zsidók emancipációja és József bibliai története, az egyiptomi fogság kora között. Cikkében kifejti, hogy amikor Izrael népe Egyiptomban letelepedett, vezetőjük, József tudatában volt az esetleges asszimiláció veszélyeinek. Emiatt döntött úgy, hogy a zsidók Gósen földjén telepednek le, távol az egyiptomiak bálványimádásától. József halála után az egyiptomiak megnyitották az ország egész területét a zsidók számára, hogy elemésszék a zsidókat szokásaikkal és vallásukkal együtt. A zsidók úgy gondolták, hogy az egyiptomiak integrációs kísérlete olyan, mintha a Messiás maga jött volna el megváltani a zsidókat, de ebben természetesen súlyosan tévedtek, és az egyiptomi társadalomba való beilleszkedés helyett elnyomás és üldöztetés várt rájuk. A párhuzam a 19. századi magyar emancipációval egyértelmű. Az „újmódi ifjak” (*naymodsihe kinder*) – ahogy Lichtenstein fogalmaz – spirituális készletei kimerültek a diaszpóra viszontagságai között, így átadták magukat a rossz ösztönnek, az asszimilációnak és különféle talmi dolgoknak, és nem tudták megőrizni a zsidó vallás előírásait.

Lichtenstein cikke olyan fordulatokat használ, amelyek gyakran visszaköszönnek az *Amud ha-Jira* hasábjain. A lap cikkei sokszor meglehetősen repetitívek, hangvételük didaktikus. A szerkesztő megpróbálta morális üzeneteit azok gyakori ismételtetésével olvasói tudatába vésni. Ezáltal azokat a technikákat alkalmazta, melyek a modern társadalmi struktúra kialakulásával és a média szerepének árnyalódásával a környező világban egyre inkább előtérbe kerültek. Ezeket az eszközöket ő azonban nem a modernitás és a felvilágosodás vívmányainak szolgálatába állította, hanem épp ellenkezőleg, törekvésének egyetlen célja ezen vívmányok háttérbe szorítása, avagy teljes eltörlése volt, már ami a zsidó társadalmat illeti. Schlesinger tehát modern módszerekkel próbálta megállítani a modernitást – és módszere akkoriban újításnak számított. Idővel azonban a módszer gyökeret vert, így többek között a mai ultra-orthodox zsidó közösségekben is látható, hogy a nyílt társadalom

²⁷ L. *Amud ha-Jira*. 1867. február. Oldalszámozás hiányzik.

²⁸ Lichtenstein, Hillel: Drasa ve-hesped. In: *Amud ha-Jira*, 1866. április–május. 20–23.

eszköztárát csupán olyan mértékben használják fel, ami segítségükre van a nyitottság részleges vagy teljes elutasításában.

Az *Amud ha-Jirá*-ban közölt több cikk is azt állítja, hogy az egész világ, és benne minden élőlény sorsa a zsidók vállán nyugszik. A zsidóknak egyetlen feladat rendeltetett a világ teremtése óta: a Tórát és Isten parancsolatait tanulmányozni. A nem-zsidók teremtésének pedig egyetlen célja az, hogy a zsidók Tóra-tanulását elősegítsék. Ezen gondolatok megszólaltatása és hangsúlyozása egy jiddis lapban radikális lépés volt, hiszen a *Zeitgeist* általános, közös és univerzális emberi értékeket képviselt.

A legkisebb változtatás a zsidó szokásjogban vagy a zsidó vallási gyakorlatban Schlesinger hite szerint a legborzasztóbb eseményeket idézi elő és teljes közösségek pusztulását eredményezi. Schlesinger beszámol arról, hogy zsidók tömegei idegenednek el a zsidó vallási gyakorlattól. Cikkeiben többször is a zsidó szokásjog mellett tette le voksát a zsidó elméleti, gyakorlati joggal szemben, szerinte ugyanis az a szentség magasabb fokán áll. Azt hangoztatta, hogy a zsidó viselkedést annak a zsidó gyakorlatnak kell meghatároznia, amit „ősi időkben fogadtunk el”, és mindig fontosabb megőrizni egy bizonyos közösség specifikus szokásait (*minhag*), még akkor is, ha azok ütköznek a *halakhikus* előírással. Szerinte a zsidóság meghatározó jellegzetességét a zsidó szokásjog adja, hiszen ez gyakorlati tudást jelent, amit minden zsidó a szüleitől sajátít el, nem pedig elméleti úton tanul meg. Ekképp fogalmaz: „Minden zsidó szokás és határozat a szentségben gyökerezik, így mindennél fontosabbak a Szent Áldott Legyen az ő Neve szemében.”²⁹ Schlesinger elismeréssel nyilatkozik a *halakhikus* rendszerről, mivel abban olyan parancsolatok vannak, melyek teljesítésének miértjét homály fedi. Ez az általános kijelentés szinte minden *minhagra* érvényes, ugyanis azok értelmezése nagyon szerteágazó lehet, és sokszor ellentmondanak egymásnak. Logikája szerint ez azt mutatja, hogy a szokásjog ősbibb, így autentikusabb, mint bármely egyszerű parancsolat. A szokásjog megcáfolhatja, semmissé teheti, avagy egyszerűen figyelmen kívül hagyhatja a *halakha* más döntéseit.³⁰

²⁹ *Amud ha-Jira*, 1866. november. 25.

³⁰ L. *Amud ha-Jira*, 1866. november. 25–26. A nagymihályi rabbigyűlés döntéseit Schlesinger jiddisre fordította és kommentárral látta el.

Schlesinger ezen túl is bővítette a vallásjogi mozgásteret. Fontos pontnak számít a zsidó jog rendszerében, hogy a rabbinikus autoritások hozhatnak szélsőséges döntéseket is, ha az adott kor úgy kívánja. A zsidó jogi irodalomban ennek a neve *migdar milta*.³¹ Eszerint a rabbinikus hatóság a zsidó jog alapszabályaival szembemenő döntéseket is hozhat, ha a cél a zsidóság kontinuitásának megmentése. A Talmud példája erre Illés próféta története, miszerint Illés próféta a Kármel-hegyen százsámra gyilkolta le a hamis prófétákat (1Kir 18:33–34). Cselekedete egyértelműen öntörvényű volt, és szembement a zsidó jog legalapvetőbb szabályaival. Mivel azonban Illés próféta ezáltal sikeresen megmentette a zsidó népet a spirituális pusztulástól, *a posteriori* rabbinikus visszaigazolást kapott cselekedetére. Schlesinger magát Illés próféta utódjának tekintette: biztosra vette, hogy a lapjában megfogalmazott vélemények nem fognak sok támogatót szerezni még a tradicionális zsidó vallásos körökben sem, azonban Isten küldöttjeként kizárólag saját feladatának teljesítésén kell fáradoznia. Ennek megfelelően az *Amud ha-Jirá*-ban, illetve azon kívül is számos olyan rabbinikus döntést hozott vagy hangoztatott, amelyeknek nem, vagy csak lazán volt beágyazottsága a zsidó jogi rendszerben.

Schlesinger beszámol az *Amud ha-Jirá*-ban egy esetről, amikor egy zsidó feleség megmérgezte férjét, miután a férj rendszeres tanulópartnerével, aki állandó vendége volt a családnak, szerelmi viszonyt kezdett.³² A szerelmespár nem látott más kiutat a helyzetből, minthogy megmérgezzék a férjet, és így megszabaduljanak tőle. A történet bűnös szereplője Schlesinger értelmezésében természetesen a feleség volt, aki túl sok regényt és egyéb világi irodalmat olvasott. A feleség és a szerető ugyanis folyton regényeket cserélgettek, így a bűn lassan beette magát lelkükbe. Egy olyan világ gyümölcsét akarták élvezni, amelyhez semmi közük nem volt, és amely megrontotta végül a lelküket. A

³¹ L. pl. a babilóniai Talmud példáját, bTJev. 90a, ill. Rasi a kifejezéshez fűzött magyarázatát. A kifejezés másfajta magyarázatát adja Maimonidesz, l. *Hakdama le-perus* ..., i. m., 1960. 25. A terminológia 19. századi relevanciájának elemzését adja Silber, Michael K.: *The Emergence of Ultra-Orthodoxy*..., i. m., 1992. 65–66. Magyarul Silber, Michael K.: *Az ultraorthodoxia keletkezése*..., i. m., 2007. 252–254.

³² L. *Amud ha-Jira*, 1866. június. 98.

történet ismertetésén túl Schlesinger rövid elemzést is fűz az esethez, miszerint a problémának két oka volt. Először is, a regények és a vágyat felkorbácsoló egyéb írások tömkelege érhető el könnyedén még a legvallásosabb zsidók számára is. Másodszor, a pár nemcsak fizikailag férhetett hozzá magukhoz a könyvekhez, hanem intellektuálisan is, hiszen mindketten tökéletesen értették a helyi nyelvet. A bűnös pár esete nem volt egyedi Schlesinger meglátása szerint, hanem az egész zsidó közösség mély belső korrózióját mutatta.

A szokásoktól való eltérésre hozott másik példájában Schlesinger beszámol egy házasulandó párról, akik megszegték a helyi esküvői szokásokat. A vőlegény nem volt hajlandó az ún. *kitlit*, a zsidó halotti ruhát viselni, ami szerves eleme a hagyományos zsidó esküvőknek, a menyasszony pedig nem egyezett bele, hogy a házasságot megelőzően levágják a haját. Végül Isten megbüntette a párt, és a házasságot követően mindketten meghaltak.³³

דאס נייע יונגע פאאר האבען גליקליך צו זאמען געלעבט דרייא חדשים אבער ליידער נור דרייא חדשים, קוים וואהרען דיא פאריבער האט זיך דער חתן דער יונגע מאן געלעגט אין דען קראנקען בעט אונד איזט געשטארבען ר"ל וויא בעטריעבט דאס הויס וואהר וויא (אחרית שמחה תוגה) וועלכער יאמער אונד קלאג אין דען הויס העריין געקומען איזט אין דען ערשט פאר איין קורצע צייט דיא גרוסע בעלוסטיגונג וואהר קאן זיך יעדער דענקען. אונד דיא יונגע אלמנה איזט איבער געבליעבען אין איהר עלענדען אונגליק אין דיא גוטע האפנונג (מעוברת) עס איזט איינע קורצע צייט וויעדער פאריבער געגאנגען דיא צייט איזט געקומען צום ניעדערקומען, זיא האט איין קינד איין בן זכר אויף דיא וועלט געבראכט, אבער באלד נאך דער געבורט איזט זיא געפעהרליך געווארדען מאן האט אויסגעשיקט נאך דיא געשיקטעסטען רופאים דאקטארים איבער ליידער האנע צונוטצען עס וואהר קיין הילף ר"ל, מאן האט פיעל צדקה געבען געלאסט דיא גאנצע שעהנע אויסשטאפירונג איזט אן ארמע לייט פערטהיילט געווארדען אבער ליידער צו שפעט וואהר אללעס דאס יונגע ווייב האט אנגעפאנגען נון אין איהרע וועהען מתודה צו זיין דאס זיא עס פערזינד האט אונד האט זיך געלאסט דיא האאר אבשניידען האט געשאפט דאס מאן מיט איהר ווידיי זאגען זאלל האט צוואה געלאסט דאס מאן טראכטען זאלל דאס דאס קינד זאלל וויא אים געשווינדעסטען פיר איהר קדש זאגען ווען זיא

³³ L. Amud ha-Jira, 1866. augusztus-szeptember. 183.

צו זיין דרשה ניכט דיא זכיה האט. אונד מיט גרוס תשובה מיט רעד פון בערייאונג (!) וואס זוא באלד ניט געהערט איזט געווארען איזט איהר ריינע נשמה אונטער גרוס יאמר געשרייא פון שמע ישראל אויס געגאנגען

A fiatal pár három hónapon keresztül élvezhette a boldogságot, de sajnos csupán három hónapig. Alig telt el ennyi idő, az ifjú férj ágynak esett és meghalt, az Örökkévaló védjen meg minket (hasonló sorstól). Milyen zaklatott volt az egész család! „Szomorúságra fordul az öröm.”³⁴ Milyen keserves panasz és sírás jött az egész házra, ahol nem sokkal azelőtt akkora öröm volt még, azt mindenki el tudja képzelni. Ezután a szerencsétlen fiatal özvegy egyedül maradt, de jó reményben, viselősen. Egy rövid idő megint eltelt, és elérkezett az ideje a szülésnek. Egy fiút hozott a világra, de a szülés után az asszony állapota válságosra fordult. A legtapasztaltabb orvosokért küldtek, de senki sem tudott semmit tenni, sehogyan sem tudtak segíteni rajta – az Örökkévaló óvjon meg minket [hasonló sorstól]! Sokat adakoztak, az egész hozományt szegények között osztották szét, de mindhiába, mindez már túl későn történt. A fiatalasszony elkezdett bűnvallomást tenni arról, hogy bűnt követett el, meghagyta, hogy vágják le a haját, mondjanak bűnbánati imákat vele együtt, és végrendelkezett afelől, hogy a közösség gondoskodjon fiáról, hogy halála után kaddist [halotti imát] mondjon rögtön, ha az asszony már nem érné meg azt, amikor [a zsinagógában felnőtté válásának ünnepén] szónoklatot tart. Ezután az asszony megtért és a megváltásról beszélt, ami azonban nem lelt azonnal meghallgatásra, és tiszta lelke nagy jajveszékélés közepette és a *Smá Jisráél*³⁵ imát kiáltva elhagyta testét.

³⁴ Az idézet a Példabeszédek 14:13 versén alapszik.

³⁵ A zsidó imaritus egyik központi szövege, amit többek között a haldoklónak is el kell mondania. Az ima a Deut. 6:4-9, 11:13-21 és Num. 15:37-41 bibliai szövegeken alapszik.

A házaspár történetének tárgyalása és az eset tanulsága sokat elárul Schlesinger hozzáállásáról a változó kor problémáihoz és tüneteihöz. A történetben Schlesinger egyrészt kidomborítja, hogy a pár a zsidóság tehetősebb rétegéből származott, akik alappillérei a zsidó közösségnek, hiszen e családok voltak a közösség legfőbb anyagi támogatói. Emiatt sokszor a rabbikra is hatékonyan tudtak nyomást gyakorolni, hogy azok, feladva rabbinikus meggyőződésüket, új, sokszor gyanúval kezelt szokásrendszert vegyenek fel. Látszólag semmi sem állhatott a pár boldogságának útjába. Vagyonuk és hatalmuk volt, ami még ősréginek vélt zsidó szokásokat is megváltoztathatott, ha azok nem illettek a korban elterjedő nézetekhez. Bár a pár érinthetetlennek tűnt, Isten büntetése mégis elérte őket. Először a férj esett betegágyának, rövid időn belül meghalt, magára hagyta immár várandós feleségét. Az özvegy csupán a szülést követően, amikor már maga is a halál szélén járt, ébredt rá arra, hogy mindaz a szerencsétlenség, ami érte, saját bűne, a zsidó szokásjog tételeinek megtagadása miatt szakadt rá. Mély bűnbánata azonban már túl későn érkezett. Sem az adakozás, sem megtérése már nem változtathattak az égi rendelésen. Egyetlen dolog maradt számára: rendelkezett afelől, hogy gyermekét szigorúan a zsidó hagyomány szerint neveljék, hogy legalább ő ne essen az újíto törekvések csapdájába.

A Schlesinger által hozott példák mind azt a veszélyt voltak hivatottak bemutatni, hogy a modernizáció hatására a zsidó közösség lassan szétrothad, és örökre elvész. Schlesinger ezt az alábbi formában fogalmazta meg: „és a világi tanulmányok során különféle módokat sajátítanak el, hogy hogyan mérgezzék meg a férjet titokban, azért, hogy annak feleségét elragadhassák”.³⁶ Ebben a kérdésben Schlesinger egy Rabbenu Gersom (Gersom ben Júda / Meor ha-Gola [a diaszpóra fénye], ca. 960–1040) határozatával szembemenő döntést is hozott. Rabbenu Gersom nevéhez számos olyan határozat (*takkana*) fűződik, ami általánosan elfogadottá vált az askenázi közösségekben, és kötelező érvényű a mai napig, mint például a többnejűség elleni tilalom. Schlesinger egy rabbinikus döntésében

³⁶ Az idézett mondat általában jellemző volt Schlesinger rabbinikus állásfoglalására a kérdésben, itt Biblia-magyarázatokat tartalmazó gyűjteményes kötetéből származik. L. Schlesinger, Akiva Jozsef: *Szefer Torat ...*, i. m., 1970. 349. A kötetet a szerző halála után családja adta ki.

(*pszak din*) megengedte, hogy azok a férfiak, akik a Szentföldre vándorolnak és elhagyják feleségüket, ott újraházasodjanak anélkül, hogy elválnának tőle. Schlesinger azzal indokolta döntését, hogy a nők, akik szerint gyakran kerültek szentimentális regények hatása alá, feltehetően megszöktek már egy másik férfival, így ők megszűntek releváns tényezők lenni zsidó jogi szempontból. Ezzel szemben a zsidó férfinak, aki vallásos hevülettől vezérelve a Szentföldre vándorolt, mindenképp meg kell tartania a „szaporodjatok és sokasodjatok” (Gen 9:7) alapvető tórai parancsolatát.³⁷

Végül marad az a kérdés, hogy milyen közönségnek szánta Schlesinger lapját, az *Amud ha-Jirá*-t. Schlesinger ezen keresztül szövetséget kívánt teremteni, az újság segítségével ideológiailag akarta összekapcsolni az egymástól távol eső zsidó vallásos közösségeket. Ezzel két alapvető célja volt. Először is, újságján keresztül az ideológiai egység célját szolgáló alapszövegeket kívánt terjeszteni. Másodszor, a szövetségben résztvevő közösségek egy egységes zsidó ideológiai öntudat részeivé váltak volna. Ezek a közösségek példát mutattak volna arra, hogy mi az autentikus zsidó viselkedésforma, és ezt képviselték volna mind a zsidó, mind a nem-zsidó világ felé. A közös zsidó ideológiai öntudat része lett volna egy egységes zsidó front, amely különbözőségek nélkül viszonyul a külső világ kihívásaihoz, hiszen az *Amud ha-Jirá*-ban erre már világos útmutatást kaptak. Ennek a közösségek fölött álló szövetségnek Schlesinger a *Mahzirei Atara le-Josna (Koronát régi helyére visszahelyezők)* nevet adta.³⁸ Schlesinger feltétlen bizalommal hitt Istenben és saját küldetése igazában. Bizton hitte, hogy tervét siker koronázza majd. A siker azonban elmaradt. Az 1870-es évekre belátta, hogy kudarcot vallott.³⁹ Újságjára nem talált

³⁷ L. *Amud ha-Jira*, 1866. június, oldalszámozás nélkül. Schlesinger a fent idézett szerelmi összeesküvés tanulságait vonja le. Schlesinger *halákhikus* döntésére a kor rabbinikus autoritásai meglehetősen élesen reagáltak. Ezen reakciókat elemzi Szalmon, Jozsef: *Mevaszrei ha-Cionut ...*, i. m., 1993. 106–107.

³⁸ A szövetség megalakításáról rövid értekezést adott ki, majd miután Jeruzsálembe emigrált, mindezt átültette az ottani körülményekre. L. Schlesinger, Akiva Jozsef: *Szefer Mahzirei ...*, i. m., 1873. fol. 1-6.

³⁹ Schlesinger közösségeken felüli szervezete soha nem jött létre. Miután Palesztínába vándorolt, újonnan megpróbált életet lehelni a szervezetbe, mely meg is alakult, bár csupán egy rendkívüli rövid időre.

elég előfizetőt, sem a közösségek felett álló szervezetére elég támogatót. Végül arra a következtetésre jutott, hogy a zsidóságnak nincs jövője sem az Osztrák–Magyar Monarchia területén, sem Európa többi részén, a zsidóság sorsa ott a teljes beolvadás volt a többségi nem-zsidó társadalomba, és ezért a Szentföldre vándorolt.

Konklúzió

Az *Amud ha-Jira* története fontos fejezet a magyar zsidó sajtótörténetben. A hírlap révén betekintést nyerhetünk egy olyan folyamat kezdetébe, amely aztán jelentős hatást gyakorolt a magyar zsidó történelemre, az egész askenázi zsidóság történetére és a mai zsidó közéletre egyaránt. A lap fontos, és egyik első példája a radikális zsidó újságírásnak, amely azért küzdött, hogy a hagyományos zsidó értékeket fenntartsa, és visszaszorítsa az ezt veszélyeztető jelenségeket. Ennek elérése új eszközöket teremtett, modern nem-zsidó módszereket adaptált, és tette azokat a formálódó zsidó ultra-orthodox közösségek eszköztárának részévé. A 19. században, amikor a zsidóság emancipációja egyre általánosabban elfogadott törekvés, majd idővel tény lett, Schlesinger próbált minden eszközt megragadni arra, hogy az ezzel párhuzamos asszimiláció ideológiai térnyerését visszaszorítsa.

Irodalomjegyzék

Agnon, Smuel Jozsef: *Tmol Silsom*. Jeruzsálem, Schocken, 1979.; magyar fordításban: Agnon, Smuel Jozsef, (ford. Ács Gábor): *Valaha régen*. Budapest, Babel, 2001.

Asch, Sholem: *Moyshe*. New York, Sklarsky, 1951.

Ben-David, Joseph: The Beginnings of Modern Jewish Society in Hungary in the First Half of the 19th Century. In: *Jewish History*, 1997, 1 (11). 57–97. Magyarul Haraszti György kiegészítéseivel: Jozsef ben Dávid: A modern zsidó társadalom kezdetei Magyarországon a 19. század elején. In: Silber, Michael K. (ed.): *Magyar Zsidó történelem – másképp*. Budapest, Múlt és Jövő, 2007. 97–137.

- Ferziger, Adam S.: *Exclusion and Hierarchy. Orthodoxy, Non-observance, and the Emergence of Modern Jewish Identity*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2005.
- Greenbaum, Avraham: Newspapers and Periodicals, In: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, vol. 2, New Haven, Yale University Press, 2008, 1672–1674.
- Hamiel, Haim: Milhamato sel rabi Akiva Jozsef Schlesinger be-reforma. In: *Sinai*. 1977, 1-2 (83). 80–89.
- Holtzmann, Avner: Ha-Magid, In: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, vol. 1, New Haven, Yale University Press, 2008. 1115-1116.
- Hunyadi Zsombor: *An Early Episode in the Hungarian Jewish Press: Rabbi Akiva Yosef Schlesinger*. (MA disszertáció). Budapest, ELTE, Asszirológiai és Hebraisztikai Tanszék, 2013.
- Kamenetzky, Nathan: *Making of a Godol. A Study of Episodes in the Lives of Great Torah Personalities*. Jerusalem, HaMesorah Publishers, 2002.
- Katz, Dovid: Dos „yidishistishe” bukh fun Khasem Soyfers talmed Rov Akive Yehosef Shlesinger. In: *Yidishe Kultur*, 1997. 3-4. 5-6, 35–37.
- Katz, Jacob: Towards a Biography of the Hatam Sofer. In: Frances Malino – David Sorkin (eds.): *From East and West*. Cambridge: Blackwell, 1991. 223–266.; magyarul, Haraszi György kiegészítéseivel Katz, Jakov: Hatam Szofer életrajzához. In: Silber, Michael K. (ed.): *Magyar Zsidó történelem – másképp*. Budapest, Múlt és Jövő, 2007. 151–187.
- Katz, Jacob: *Tradition and Crisis. Jewish Society at the End of the Middle Ages*. New York, Merkaz Zalman Shazar, 1958. magyarul Katz, Jakov: *Hagyomány és válság. Zsidó társadalom a középkor végén*. Budapest, Múlt és Jövő, 2005.
- Katz, Jakob: *Ha-kera se-lo nitaha: Prisat ha-ortodokszim be-Hungaria u-ve-Germania*. Jeruzsálem, Merkaz Zalman Shazar, 1995.; magyarul Katz, Jakov: *Végzetes szakadás. Az orthodoxia*

kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. Budapest, Múlt és Jövő, 1999.

Katzburg, Nathaniel: Hanhaga ha-merkazit shel kehilot Hungaria. In: *Zion*. 50 (1987–88), 379–395.

Katzburg, Nathaniel: *Toldot ha-jehudim be-Hungaria*. Jeruzsálem: Universzitat Bar-Ilan, 1975.

Komoróczy Szonja Ráhel: Tudatos nyelvi disszimiláció: Jiddis a magyarországi ultra-orthodox zsidó eszmerendszerben. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2011. 115–130.

Komoróczy Szonja Ráhel: *Yiddish Printing in Hungary: An Annotated Bibliography*. Budapest, Center for Jewish Studies at the Hungarian Academy of Sciences, 2011.

Komoróczy Szonja Ráhel: Language Assimilation and Dissimilation in the Works of R. Hillel Lichtenstein. In: Bányai Viktória – Komoróczy Szonja Ráhel (eds.): *Sheelot u-Teshuvot. Studies in Responsa Literature*. Budapest, Center of Jewish Studies at the Hungarian Academy of Sciences, 2011. 107–123.

Lieberman, Haim: *Ohel Rahel*, 3 vols. New York, Haim Lieberman, 1980–1984.

Maimonidesz: *Hakdama le-perus ha-misna*. Jeruzsálem, Moszad ha-Rav Kook, 1960.

Munk Méir Ávráhám: *Munk Adolf önéletrajza*. Nagykanizsa, 1942.

Scheiber Sándor: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1847–1992*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

Schlesinger, Akiva Jozsef: *Szefer Mahzirei Atara le-Josna*. Jeruzsálem, Shmelke Yosef Shamer, 1873.

Schlesinger, Akiva Jozsef: *Szefer Torat Jehiel*, vol. 1–5. Jeruzsálem, Vaad le-Hocaat Szifrei ha-Gaon Rabi Akiva Jozsef Shlesinger, 1970.

- Silber, Michael K.: Hillel Lichtenstein. In: *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, vol. 1. New Haven–London, Yale University Press, 2008. 1031–1033.
- Silber, Michael K.: The Emergence of Ultra-Orthodoxy. The Invention of a Tradition. In: Jack Wertheimer (ed.): *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era*. New York–Jerusalem, The Jewish Theological Seminary in America, 1992. 23-84. Magyarul Silber, Michael K.: Az ultraorthodoxia keletkezése, avagy egy hagyomány kitalálása. In: uő (szerk.): *Magyar zsidó történelem – másképp*. Budapest, Múlt és Jövő, 2007. 252–254.
- Silber, Michael: Paamei lev ha-ivri be-erec Hagar. Rabi Akiva Jozsef Schlesinger – bein ultra-ortodoksia ve-leumiut jehudit be-resitan. In: *Mea Snot Cionut Datit*, vol. 1. Ramat Gan, 2003. 225–254.
- Silber, Michael K.: Utószó, In: *Méir Ávráhám Munk, Életem története*. Budapest, Múlt és Jövő, 2002, 333-352.
- Szalmon, Jozsef: Mevaszrei ha-Cionut u-mevaszrei ha-harediut. In: *Katedra*, 1993. 73. 106–107.
- Teitelbaum, Joel: *Ve-Joel Mose*. New York, Sender Deutsch, 1978.